

[2014. január]

Költői szöveg (többnyire: vers) olvastán előfordul, hogy az olvasót nem is annyira a tartalmi-széptani gyarapodás mibenléte érdekli, hanem az a mechanizmus, ahogyan a benső megváltozás létrejön, ahogyan a befogadói hajlandóság lassan méltóvá válik az élmény nevére. A kérdést úgy is megfogalmazhatnánk: mi teszi a költői szöveget alkalmassá arra, hogy – másoktól eltérően – sajátos viszonzást gerjeszt a tudatban, és kicsalja belőlünk azt az elégedett sóhajt: hát, ez pompás!

Különös mesterteljesítmény lehet ez, gondolja az olvasó, a rövid alakzatok esetén, hiszen ott nincs kifutó- és leszállópálya, nincs kifejtés, részletes hódítási terv vagy trükk, amely a címzettet mintegy kiszolgáltatottá, eleve foganásra készvé, olvasás közben „termékenyvé” tehetné. A következőkben nem is szokványos elemzést kívánok nyújtani, hanem csupán azt az „olvasói lázgörbét” szeretném felvázolni, amely Balla Zsófia költeményének olvasása közben a céloldalon kialakul. Semmilyen módon nem kezeskedem arról, hogy pár oldallal lejjebb többet tudunk majd a szövegről, mint jelen pillanatban, – de az kétségtelen, hogy néhány kérdést és sejtelmet szóvá tettünk már akkor, s ezt néha a (legalább részleges) megértés fogalmával szoktuk elkönyvelni. Maga a diótörés izgat, – hogy a végén mi perdül markunkba a héjból, az sem másodlagos.

A költemény így hangzik:

A PRÓFÉCIÁK

A költők előreszaladnak.
Csukott szájjal beszélnek.
Nehezen cseppentik a lényegét,
akár a meghasított nyárfa.
Elfordulhat többször a Föld,
s éppen ezekre: az elcsuklott
pirosokra, szürkékre
és múmiasávokra éhezünk.
Hozzátelik az idő a látéletekhez –
a prófécia úgy száll,
úgy settenkedik a felhőkig,
mint testből a lélek.

A prófécia, kétségtelen, erős vers: a tizenkét sor elolvasása után mást mutat a pulzusunk, mint annakelőtte. Nem, nem felkavaró, mint mondjuk a Nemzeti dal, nem is megrendítő, mint mondjuk a Magad emésztő..., nem is annyira elgondolkodtató, mint mondjuk a Hajnali részegség, – nem, nem erről van szó. A vers végén, a lélek szónál – és közben is, fokozódó megilletődéssel – mégiscsak megérzünk valamit abból az „eseményből”, amely a vers háttérét, tartalmát, mondhatni: nyersanyagát alkotja. A prófécia szó láttán először azt gondoljuk: miért nem jóslatok? és miért szükséges itt a határozott névelő? Nem volna elég azt írni: Próféciák? Az ószövetségi próféták jutnak eszünkbe, Jeremiás, Ézsaiás, akik előre láttak, megjósoltak valamit (rendszerint valami rosszat, kárhozatosat), hogy népüket, egy nagyobb közösséget megóvjának valamely fenyegető veszedelemtől vagy csapástól. Kasszandra is eszünkbe juthat, akire – talán éppen azért, mert sokszor kívánta megjósolni a többiek nem látta következményeket, s jóslatai többnyire igazolódtak – környezete fittyet hányt. (Balla Zsófia költészetének egyik állandó kulcsfogalma a megmondásnak, a jövő-tudásnak ez a makacs igyekezete és a jóslatot fogadó értetlenség, süketség. Az a tény, hogy nem hisznek neki.) Mindenesetre már a cím azt jelzi, hogy itt a tudás és nem-tudás közötti viszonylatról esik majd szó, azaz olyan egyéni-közösségi kapcsolatról, amelyben a jövőben bekövetkező eseményeknek döntő jelentőségük van. Mellesleg: a messianizmus tudatáról (és nem kevésbé az érintett közösség közönyéről).

Miután beláttuk, hogy a versben nem általában a prófeciákról, hanem a (valamilyen) prófeciákról esik szó (mégpedig a költői prófeciákról, mint az rögtön az első sorból kiviláglik), egy pillanattal találgatjuk: vajon a prófeciák általános természetéről, a sikertelen vagy meg-nem-hallott prófeciákról hallunk-e majd valamit? Vagy netán azok hatásáról, szabatoságáról, világosságáról, vagy egyéb jellemzőjéről?

Az első sor ebben a vonatkozásban nem igazít el, de egy szinte banálisan egyszerű kijelentéssel azonnal komoly hangot üt meg: A költők előreszaladnak. Tehát sejtjük: itt a költői prófeciákról értesülünk majd, – vagy legalábbis a költők furcsán áttételes beszédmódjáról, jövő-rögeszméiről vagy jövőre és múltra egyaránt figyelő eszméletéről. (Emlékezhünk Erwin Panofsky nagyszerű elemzésére a kétfelé pillantó férifejről.) Más gondolatok is felrebbennek bennünk, ha eltöprengünk az első soron. Miért szaladnak előre a költők? Mert az igazság a jövőben lakozik? (Minden utópista ezt remélte.) Nem volna tanácsosabb a múltra pillantani, hogy az igazságot, a helyes cselekvés, a rendes élet, az egyenes út mibenlétét megítéljük? Hiszen a múltra vonatkozóan is lehet „jóslni”, ezt is tudjuk. A múlt sem lezárt tartalom: manapság unos-untalan megesik, hogy egy-egy ember vagy közösség – ilyen-olyan érdekből, kíváncsiságból vagy más szándékkal – kitalálja azt a más múltat, amely darab ideig rögzített eszméletnek tűnt legalább egy maréknyi csoport körében. Mindezt nem tudjuk. Az viszont már most, az első pillanatban – nem tudom, miért – megejtíti az olvasót, hogy a költők előreszaladnak és nem visszapillantanak. Ebben a mozzanatban az úttörés, valamely ismeretlen felségterület első felfedezésének eszméje bújik meg, és a költő a kockázatos avantgárd lépések harcosává válik. Ugyanakkor: a szaladnak ige enyhíti a vakmerőség veszélyét a maga gyöngéd fordulatával, hangrendi légységével, előzékeny finomságával. Inkább a becserkészés képzelete dereng fel most az olvasóban, nem valamiféle erőszakos hódítás eszméje vagy kényszerítő látomása.

A második sor (Csukott szájjal beszélnek) ugyancsak jelen idejű kijelentés, és azt sugallja: a költők az előreszaladás után megfordulnak, és úgy beszélnek, hogy nem lehet hallani, érteni a szavukat. Rögtön érzékeljük a drámai feszültséget: miért szaladtak előre, ha felfedezéseiket nem képesek érthetően közölni azokkal, akik közlendőikre várnak? De a kijelentés önmagában is ellentmondásos: ugyan csukott szájjal, de mégis: beszélnek. Mit jelent ez? Nem akarnak beszélni a látottakról? (Akkor miért szaladtak előre?) Nem tudnak beszélni? (Akkor miért a szó mesterei?) Úgy érezzük: itt rejtett ars poetica is megbújik a sorok közt... Mindenesetre a költői hivatás prés-helyzete, a „dalnok helyzete” roppant szuggesztív, noha higgadt hangnemben fogalmazódik meg. Mintha már itt azt mondaná a szöveg: a költő tud valamit, de tudását nem képes egyenértékű formában közölni éppen azokkal, akikre

tartozik. Márpedig úgy sejtjük, hogy a költői tartalmak általában fontos, az egész „emberiségre” tartozó ügyek (elég, ha csak József Attila költői alapállására utalok).

A harmadik sor kiegészíti a másodikat, de nem bővíti abban az értelemben, hogy legalább célozna a tényállás miatti „felelősségre”: nem árulja el, ki tehet erről a kölcsönös némasági állapotról? De mintha a szórend, a nehezen határozószó és a cseppentik ige együttesen azt jeleznék: a költők maguk sem igen igyekeznek (vagy nem tudnak) beszélni a lényegről (bármit jelentsen ez), csupán töredékesen, részletekben, túl korán vagy túl későn szólalnak meg, és a mondandó hiányos adagolása csupán részleges érvényű közlésformákat tesz számukra lehetővé.

A negyedik sor meghasított jelzője mintha azt sejtetné, hogy a költők általában a szenvedéssel megszerzett tudást szokták átadni, – a lényegét csak a megszenvedett hozzáférés nyitja meg előttük. Dora Panofsky írja az öreg Wilhelm Vöge-nek 1950 január hetedikén (saját fordításomban): Aby Warburg mondta egyszer, hogy az a művészet, amelyet nem fedez szenvedés („die nicht 'leidgedeckt' ist”), üres papírpénzzé silányul. A Panofsky–Vöge-levelezés egy másik pontján pedig Vöge mintha éppen hozzánk szólna elemzés közben, miközben idézi Adolph Goldschmidt mondását: Az ember mindig arról beszél a legjobban, amiről nem sokat tud. Ha Goldschmidtnek igaza van, akkor a költők – noha csukott szájjal, fájdalmasan, de – éppen arról akarnak beszélni, amiről nem tudnak (vagy akarnak) nyilatkozni. A versből mindenképpen érzékeljük a költészet nehézségeit: a költők maguk sem találják könnyen a belső és külső formát, roppant erőfeszítéssel (és szenvedések árán) törnek előre a lényegig, akkor azonban már nem tudnak hátrafordulni, hogy a tapasztalattal egyenrangú alakzatokban megszólaljanak. Szemléletesen érzékelteti a túlzó lényeglátás és gátlásos lényegmondás állapotát a fatörzsből csorranó „macskaméz” képe: a fa csak ha meghasítód, akkor adja „lényegét”: lassan, keveset, de édeset. Az első négy sor nem adott sejtelmet arról, mi az értelme, természete ennek a visszatartott, félszeg és mérsékletes pályákon lezajló költői sorsnak, – de ahhoz elég érzékletes adatokat szolgáltatott, hogy a költői tevékenység fáradságos, dialektikus milyenségét felvázolja.

A vers negyedik sora hatalmas távlatot nyit az eddigi panasznak. A költői tevékenység hirtelen a Föld (nagy F-fel!) forgásának valamiféle mértékegységévé avatódik, – vagy csak azért idézi tán a sor a hatalmas lélegzéssel múlt időt, hogy a költői kijelentés súlyát kiemelje? Ki tudja. A fordulat mindenesetre kozmikus ágyat vés a szövegnek, s ismét egy lépcsővel feljebb vezet földi tereinkből. (Mint ahogy az egész 2009-es kötet – A nyár barlangja – a magasabb szférák gyötrő hiányát, az ember saját nyomorúságát és elesettségét részletezi.) A lényeges kijelentés a hatodik-hetedik-nyolcadik sorban rejlik (és fokozza az első három sorban ábrázolt szorongatást), és azt mondja: a költők éppen ügyel-bajjal kicsikart, boszorkányos ügyeskedéssel megfogalmazott (tehát nehezen létrehozott) műveikben helyezik el legfőbb mondandóikat. Nekünk, olvasóknak az a dolgunk – a vers értelmében –, hogy a költők elcsukló hangján megjelenő tartalmakat kihámozzuk a versből (amely tehát a jövőből kicsempészett, megelőlegezett kincs).

A költők ugyan előreszaladnak (mint Petőfi versében Mózes, mutatják az utat), de azután – a fűrkészes, terepfelderítés, megszerzés után – mintha át kellene gázolniuk a némaság tengerén... és csak dadogással mondhatnák el a lényegét. Hozzátesz-e ez a fejlemény az előtte álló sorok tartalmához valamit? Igen. Azt, hogy a költők furcsa beszédét nekünk kell felfejtenünk, és tudomásul kell vennünk, hogy ők a holtak révén beszélnek hozzánk (vagy múmiacsendben suttogják el, amit tapasztaltak). A két szín említése (piros, szürke) nemigen jelent többet, mint azt: a szokatlant és az untig hallottat is meg kell hallgatnunk, és jelentést kell tulajdonítanunk neki. A vers ezen a ponton, úgy tűnik, tovább lép: nemcsak a költői megismerés és ismeretközlés töredékes természetét állítja ismét, hanem megfogalmazza azt az olvasói tapasztalatot is, hogy a tökéletlenség kölcsönös: a befogadó éppen ebben a rés-szerű behatolásban képes csak felfogni a legmélyebb költői mondanivalót.

Váratlan ez a költői vallomás. Az eddigiek sem a költői ismeret fensőbbes voltát hangsúlyozták, nem a jövőbe-látás váteszi természetét (nem afféle Ady-s pózt elevenítették meg), hanem épp ellenkezőleg: a tudós tudatlanságnak a művészi szerénységben megnyilvánuló jegyeit hangsúlyozták. Itt ez a szókratészi tudom, hogy nem tudok semmit kiterjesztődik az olvasóra is. A vers hihetetlen, épp viszonyos tökéletlenséget sejtető utalása – nem tudjuk, miért – megrendülést gerjeszt az olvasóban. Eddig a költőt valahogy szántuk: méltányoltuk viszontagságos helyzetét, de azt hittük: isteni tudás birtokosa. Most azonban, hogy a beszéd két partján álló elégtelen személy egymásban kezd tükröződni, most megfogam szívünk mélyén valami részvétfeleség, a tudás nehéz megszerzése láttán születő megindultság, és felfedezzük, hogy a próféciák elmondása talán csak egy közös anyanyelv keresését jelenti alkotó és olvasó között. A sejtelen kiterjedése azt is jelentheti, hogy a költészet maga kezd titkosírássá válni, olyan prófécia-szerűen gyanús jellel vékonyodni, amelynek nincs köze többé egyetemes reményeinkhez. A költői tartalom olyan, mint a láthatatlan, kifűrkészhetetlen jövő: lopakodó érthetlensége is csupán azt jelzi, hogy az egymásra találás kétféle és kétoldalú erőfeszítést feltételez. A költő tudása csak az olvasó hozott tudásával válhat felfoghatóvá és teljessé.

A kozmoszi vagy archaikus fogalmak feltűnése (Föld, múmia) kiszélesíti a vers medrét: eddig nyugodt kijelentések sorakoztak, most pedig kezd magasodni és hömpölyögni a szöveg. Eddig négy egysoros, szűken mért mondat töltötte meg a sorokat (a hasonlat nem bővített a tartalom), most viszont hirtelen négy sort vesz igénybe a következő közlés. Nem rögzítődik tudatunkban, hogy az, amire éhezünk, a költő tudása-e, vagy a tágasabb összefüggések áhítása, vagy a némaságban rejlő titok, – csupán a dolog fontosságát érzékeljük, mégpedig az éhezés szó bevezetése miatt. (Hirtelen eszünkbe villan Pilinszky Francia fogoly című verse, az elemi éhségnek ez a páratlan, egyiptomian statikus megfogalmazása.) A szöveg egyre erősödő talány-ereje gyarapodik: eddig azt hallottuk, hogy nehéz a megtalálás; bajos a kifejezés; körülményes az átadás. Most azonban a panaszt az az ellentét teszi „szakrális fájdalom”, hogy a költői tartalom – minden gátlás ellenére – létfeltételeink közé tartozik. Ez a vers első állítása (az eddigi, inkább hiányt emlegető kétségbevonások mellett). Bámulatos, közvetett érzékenységgel fejezi ki a hasított szó a jóslatba öltöztetett költői közlés kettős-hármas természetét. A költészet, főleg a modern költészet: nem eleve adott létfeltétel, mondhatni: nem „járadék jellegű” juttatása az irodalomnak, hanem mintegy erőfeszítéseink ellenértékéként megjelenő szellemi viszonzás.

A mű második harmada egy rejtett – ugyancsak ars poetica-jellegű – utalást is tartalmaz: a nagy költészet már nem önkifejezés, hanem közvetítés. Közvetítés arról, hogyan forog a Föld, hogy érdekes a szürke, hogy üzenni képes a néma múlt, még a régmúltba süllyedt idegen kultúra is. Nemes Nagy Ágnes még azt írta: ne mondd a mondhatatlant, mondd a nehezen mondhatót. Balla Zsófia verse ugyanezt fogalmazza meg, de kiterjeszti a költői beszédmód egészére, azaz: a költői beszéd általános jellemzőjévé emeli. A mondandót a vers nemcsak szavainak tartalmával sejteti, hanem kompozíciós eljárásával is: úgy haladunk előre a szövegben, mintha sziklás hegyvidéken kellene ösvényt vágnunk a kőben, saját magunknak kellene irányt és utat metszenünk, és egyúttal a célt is kitűznünk. Lehet, hogy efféle végleges hont soha nem ígérő honfoglalás a költészet. Kisodródás a tengerre. Élet a kérdések között. Lényege talán ez: szeretni kell az ellentmondásokat. Ellentmondások közt kell megtalálni az értelmet. Ellentmondásokon át eljutni a jelentésig. A kilencedik sor a vers csúcspontja (s úgy gondolom, Balla Zsófia egyik örök életű sora is, mint az „ahogyan élek, az a hazám”, és mások). A költőnő gyakorlatának újabbkori erősödő vonása, hogy a felvezető képzeteket egyszer csak hirtelen megszakítja egy reflexív, általában elvont igyekezettel megformált betéttel, s ott az olvasónak egy pillanatra meg kell állnia. Ezek a „betétek” sokszor az önállóság ragyogásával, mint valami váratlanul becsapódott égítést, úgy robbannak a szövegben: van is közülük

az előzményekhez, meg nincs is.

Érdekes itt először is az a tény, hogy a próféciák, beszélnek, lényeg kifejezések után (ezek mind a költői kifejezést írják körül) megjelenik egy (állítás rangján álló) újabb fordulat: látletelek. Ez a szó még igényesebben, még szigorúbb mozdulattal, már-már etikai egyértelműséggel jelöli meg azt a tényállást, amely a költői beszédet jellemzi: a vers láttelet, tehát egy valódi ténykörülmény leírása, tünet-ábrázolás, diagnózis. De kicsoda diagnózis? (Tamás Gáspár Miklós egyik elemzésében írta, hogy a költők a versben többet mondanak el a régi vagy a kortárs világ mibenlétéről, állapotáról, mint a politikai jóslatok vagy más, tudós elemzések.)

Olyan, amely az előreszaladt költők csukott szájával kimondott, lényeges jóslata volt még az imént. A kijelentésben megjelenő idő viszont itt már azt jelenti: a beszéd mögött elmaradó, háttérből származó, megkésett idő – és az időben felzárkózó világ – mintegy beéri (sőt feléri) a költői mondás lényegét, hozzáér és hozzáérik. Mintha a szerző azt sugallná: nem a költő szaladt előre, hanem az olvasó maradt el; nem a költő beszélt nehezen, hanem az idő nem hitelesítette mondandóját. (Milyen érdekes ez a magyar szó: láttelet; meg is látom azt, amit meglelek. De jelentése, úgy érezzük, utal arra is, hogy valamely megállapítás egy előrelátó és valós tényállásra vonatkozik.)

Kétségtelen, a fordulat azt a gyanúkat igazolja, hogy a művészet csak az igazság közelében – csak igazságtartalma révén – válhat művészi tartalommal. Balla Zsófia művészetében ez a belátás kezdettől fogva jelen van: a művészet látomása nem térhet el az etikum követelményeitől. Itt az – ellentmondás formájában kimondott – igazság annyit jelent: a költő hosszú ideig látszólag feleslegesen dolgozhat, de sohasem időzik feleslegesen. Balla Zsófia sora (szerintem az utóbbi évtized egyik legszebb sora) ugyanakkor nem bizonykodik, nem követelőzik holmi diadalmas mámorral: lám, én megmondtam, nem hittetek nekem. Hangneme tárgyilagos, higgadt, a személyes felelősségtől független: csupán annyit mond, hogy a költészet igazát csak az érett idő képes megjeleníteni.

Maga az ige is szembeötlően tartózkodó: hozzátelik. Mit értsünk ezen? A láttelet üres és elhamarkodott az idő nélkül; hiába lelte meg valaki előrefutással: egy ember tudása érthetetlen a közösség számára; az egyes-egyedüli személy tudására rágyúl az utókor lassú szedegetéssel szerzett ismeretanyaga, s a költői tudás akkor nyeri el teljességét. A költő tehát többnyire kilóg az időből, és valamilyen időhöz nem illeszthető korszakban vagy pillanatban nyeri el azt az igazolást, amely megilleti. Lehet, hogy ebből az illeszkedési bajból ered melankóliája, szabatosan soha meg nem nevezhető elégedetlensége, félreesést kedvelő létfórmája, semmikor és örökké érvényes igényrendszere. Sorsa az, hogy noha a holdra mutat, az olvasók csak az újjára figyelnek.

Az utolsó három sor: csendes tájkép, megnyugvás, visszacapcsolás a szöveg első soraiban kifejezett anomáliára. Most hökkenünk csak rá, hogy a prófécia: jövőbe mutató óhaj, nem a jövő felől történő hátra-kiáltás: Gyertek, itt az ösvény. A vers hatása már kibontakozott az iménti sorban: hozzátelnek... mégpedig: ezzel a csodálatos igével, a vers igazi jóslatával, nagy szentenciájával.

De hogyan befejezni? Balla Zsófia a gyöngéd, alig láthatóan elvarrt zárlatok nagymestere a magyar költészetben, – olyan zárlatokat alkot, amelyek nélkülözik a látványos csengést, a terpeszkedő katarzist, a büszke lekerekítést és vakmerő felívelést. A mint testből a lélek-féle zárás ugyancsak nem messziről hozott ötlet... hallhatjuk minden kistemplom lelkigyakorlatos mindennapjaiban, szószékéről, máshonnan. Itt valahogy mégis élesebb körvonalat villant a szöveg köré... vajon miért? (Örök kérdés ez olyan költői alakzatoknál, amelyek nem közvetlenül kínálkoznak pillérnek, idézhető emlékek vagy művészi névjegynek.) Talán azért, mert azt jelzi, hogy az elhangzott prófécia – mintegy saját végétét betöltve – kiadja lelkét, kudarca után menekülőre fogja a dolgot, és elködlik az ég felé, mint (esetleges képzeteink szerint) mi is, vagy legalábbis belőlünk-helyettünk a lélek. A nagy létellentmondások (Rilke sírfeliratát is idézhetném: Rose, oh reiner Widerspruch, Lust, niemandes Schlaf zu sein unter soviel Lidern), a „tisza ellentétek” tehát tovább gyűrűznek a sorok mélyén, – az élet alapkérdései nem oldódtak meg, csupán egy új jóslat maszkjában újra meggondolkodtatták az embert.

A nyár barlangja-kötet számtalan ponton kínál ilyen eltűnés–megszűnés–keserűen–eltávozás-féle befejezéseket, és ezek csakugyan nagy újításai ennek a költészetnek. Úgy tűnik, Balla Zsófia nem talál ki új katarzis-formákat, nem emeli fel a hangját, nem válik siróssá, ha a vers végére ér... hanem épp ellenkezőleg: suttogással palástolja a sikolyt, higgadsággal a megilletődést, sőt a megütközést. Ha a költemény nem volna ilyen rövid, talán nem is érzékelnénk a szöveg melankolikus zöngéit, panaszosan szerény fohászát. A prófécia, noha sikertelen lehet, mégis a felhőkig settenkedik, tehát megőrzi önmaga emelkedésének tudatát akkor is, ha senki nem hallotta meg a földön. A kurta, elképesztően zárkózott szöveg teremtett magának valami titkot, és most – alig tárta fel előttünk – máris eltűnik a magasban ezzel a furcsa titokkal. Úgy érezzük, lerakta elénk legnagyobb terhét, legfájdóbb mondanivalóját, s most megvonja tőlünk a közös keserűség-viselés furcsa időszakát.

Mit is üzent? gondoljuk meg. Nyilván azt üzente: a költők saját hazájukban is száműzetést szenvednek; saját anyanyelvükön is érthetetlenek (hát még mennyire azok idegen nyelveken); megsínylik, hogy nincsen jelenkoruk, csak jövőjük és múltjuk, és azt nem garantálja semmiféle bulla vagy kőbe vésett felsőbb ígéret. Mit is mond ez a szöveg? gondoljuk csak meg. Azt üzeni, amit Rilke is a sírfeliratban, minden költői hivatás értelmét megsejtvé és megörökítve: noha a költői álmok kifogyhatatlanok életünkben és halálunkban (hiszen a halál is élet, ismeretlen élet), a művész nem tartozik egyetlen emberhez sem, és a tékozló fiú (vagy lány) sorsmintáját követve egy pusztá közepén keresi és hirdeti az igazságot. (De mindezt ne úgy képzeljük, hogy a költőnél célul tűzte ki ennek a létállapotnak a kifejtését... dehogyan: a mű mindig meghaladja a célokat, de éthosza napnál világosabban ott munkál a sorok mélyáramában. A költő kitalálhatja a konkrét sorokat, de soha nem célozza meg közvetlenül a sorok mögött rejlő etikai ábécét, – „vallását” el sem fojthatná, hiszen az minden mozzanatban, még a mozdulatlan bánatban, a némaságban vagy a tiltakozásban is benne rejlik.)

Balla Zsófia rövid verse – engem, személy szerint – még más belátásra is megtanít. Utólag eltöprengek ezen: ez a vers csak a jövőről szól-e? Vagy a múlttól is? Hiszen a költő ezt a kettőt többnyire párosan emlegeti, egybegyűrja az időben megtapasztalt élményt, mondhatnám azonban azt is: letekeri az idő gombolyagáról, hogy valamilyen személyes térben „elkerítse”. Egyet az összes helyett idézek, A reggel néhány sorát: Életem, mint a gyom, szállong és lopva nő, / porzik, repül a vakvilágba. /.../ Valami biztosabbat keresek a porban, / mint biztos véget s azt, ki voltam. / Mi megmutatkozik – vajon azt láttam? Elemzett versünk önmagában ugyan nem veti fel a kérdést, de minthogy ugyancsak az idő-mozgást érinti, a költői eszméletet sem függetlenítheti a múlt eseményeitől. A költő is valahonnan előre menekül, és valahonnan visszafordul, és emlékezik arra, honnan szaladt előre, és kihez fordul vissza. Balla Zsófia etikai eszménye feldereng a sorok mögött, és mintha azt mondaná: az már önmagában eredmény, hogy egy értékrendet részben át tudunk menteni – titokban, némán, a művészet elcsukló hangja révén – a jövőbe.

Én személy szerint úgy érzem, a vers hitvallás abban az értelemben, hogy a hűség mozdulatát villantja fel a költő alakjában: ahhoz az értékrendhez kell hűnek maradnunk, amely annyi meg annyi tömegkatasztrófát segített túlélni. A szöveg tehát a túlélésről és a közösség iránti hűségről tett közvetett vallomás is egyben. Mert mi a költő önmagában? Senki és semmi. Ha nem volna kihez értelmesen beszélnie, teljesen fölösleges volna minden igekezete. És a költemény szűkszavú konkrétumai, de annál sokrétűbb származékos üzenetei nem zárják ki azt a meggondolást, hogy a költészet összes jóslatszerű közlése mégiscsak a jóreménységet és az emberi szférában lehetséges felemelkedést segíti elő.

Jut eszembe a hallatlan történet, amelyet Pablo Casals mond el egyik könyvében. Casals már évek óta remeteként élt a

Pireneusokban, Pradesben, tiltakozásul a spanyol diktatúra ellen. Egyszer csak kiküldtek hozzá a hatóságok egy szerzetest, beszélje rá, térjen haza Spanyolországba. „Csak vesztegeti itt az önkéntes száműzetésben az időt. Nem alkot semmi értékeset.” Mire Casals azt válaszolta: „Úgy élek, mint egy keresztény. Kereszténnyé teszem magam.” (Szó szerinti fordításban: „Kereszténnyé teremtem magam.”)

Mintha ugyanezt mondaná a művésztől, a költőtől a vers is: szóba kell foglalnia a jóslatot, akár a múlt, akár a jövőre vonatkozik (Babits nagy Jónás-költeménye jut eszünkbe, az örök kérdés: el kell-e mondanunk nyilvánosan azt, amit tudunk és mások még nem tudnak, – noha az ő sorsukat is érinti?)

Balla Zsófia verse burkoltan a lelkiismeret kérdését is érinti (mint testből a lélek). Három szféra összjátéka, erőtere, cselekvése és várakozása vetődik egy síkra a versben: az „isteni eredetű” jóslat (a felhőkig), a költői lelkiismeret révén megszülető „ismeret-hirdetés”, a „küldetés”, a beteljesülés és a jóslat visszatérése eredetéhez (settenkedik a felhőkig). Maga a képzetszó meg sem jelenhetne egy költői szövegben, ha nem feltételeznénk, hogy a szerző a művészi tevékenységnek hagyományosan spirituális szemléletét őrzi. Mintha azt mondaná (azokról, akiknek a jóslat szól): nem keresni kell, hanem várni. Amíg a fontos dolgok megtörténnék.

A költőtől azt sejteti: beszélnie kell minden nehézség ellenére, hogy megteremtse magában a szellemi egyensúlyt, és tetteivel visszakapcsolódjék az isteni küldetéshez. A jóslat fennebbvaló „szerzőjéről” pedig: ő mindenképpen az idő leggazdagabb birtokosa, hiszen ő még a beteljesületlen jóslatot is visszakapja (a vers nem mondja meg, hogy olvasás közben megtörtént-e a „beteljesülés”). A szöveg architektonikus szerkezete – egyenlőtlen arányban – a próféciákkal összefüggő mindhárom részes szerepét és szerepének értelmét felvillantja, de megmarad az elvontság szintjén, és úgy tesz, mintha egy üveg mögött lezajló, a konkrét „felelősségi” viszonyokat nem is firtató folyamatot ábrázolna. Lehet, hogy – ha régi fogalommal kellene elmondani ugyanezt –, akkor a Gondviselés képzele bukkan fel a szövegben. Balla Zsófia szemlélete így is egyfajta kötelező, elkerülhetetlen objektivitást, a fatalizmusra emlékeztető felfogást tükröz, – csak hogy a művészetben a filozófiai fogalmak más fénytörésben szoktak megjelenni.

Itt az az érdekes, hogyan szívja magába a prófécia-képzet a művészi megszólalás, a művészi etika (ars poetica) számos elemét anélkül, hogy azokat külön kifejezéssel szóba hozná. A szöveg egyfajta sokrétű tartalmakkal feltölthető értelmezési mintául szolgál, – olyan közlés, amelynek éppen tetszés szerint tágítható magyarázati tartományai lehetnek. Ha például megemlítem, hogy a szöveg mennyiben célozhat a költő (és bármely művész) újítási rögeszméire (mennyiben kötelező keresni az újat, a meglepetést, a soha-nem-látottat?), akkor azt mondom, A próféciák fényében: nem kötelező, mert a művészet igazsága itt dolgozik, köztünk van már, csak fel kell ismerni, be kell fogadni, lelkiismerettel igazodni kell hozzá. Persze, feltolul a kérdés, hogy a költői tevékenységnek mekkora hányada prófécia, és mekkora hányada nem az (azaz: nem valamiféle etikai küldetés része)? Továbbá: vissza kell-e fordulni azoknak a költőknek, akik nem elkötelezettek? (A prófécia értelmezhető-e egyáltalán úgy is, mint a hermetikus költészeti magatartás hivatásrendi leírása? Van-e nem közösségi vonatkozású prófécia? És minden prófécia égi eredetű-e? És mi a dolga a hátramaradóknak abban az interim (azaz: köztes-)időben, amíg a jóslat beérik? A vers nagy erővel ábrázolja az általános tényállást, de nem tér ki a dolog aktivitást igénylő vonatkozásaira. Lehet, hogy ez nem is feladata egy versnek.)

Most, hogy a szöveg kapcsán mindenről lehet beszélni, most ébredek csak rá: ez a vers különös gyöngésséggel összesodrott jelentés-rétegeivel tudja meggyőzni az embert. Ma, amikor az irodalom funkciója megszűnt, csak olyan megszólításnak lehet érvénye, amely a személyes mondandót nem a személyes trükkjeivel tudja kifejezni. Ez a vers szakrális, társadalmi, költészeti-filozófiai rétegeket egyesít: olyan alkotó vallomása, aki személyes élettapasztalatot is elültet műveiben, miközben eljutott az egyetemes belátásokig. Balla Zsófia most már egyszerűen beszél még a bonyolult metaforák nyelvén is. Nem akar megoldást találni a rejtély és talány helyén. Mindenki érzékeli: egyszerű mondatokban alapvető kérdéseket tárgyal a vers, és elvezet minket oda, ahol a további kérdések lakoznak. Milyen rendkívüli dolog, nem, hogy az ember ember, mondta Baudelaire. És most, hogy Balla Zsófia versét újra meg újra elolvassuk, megértjük: bizonyos emberek csak a költészet állandó közelében maradhatnak emberek. Mi változik az életünkben, ha meggondoltunk egy ilyen szöveget? Alig valami. Mindenesetre eltöltöttünk egy darab időt azzal, hogy nem tudtuk, mit közöl konkrétan egy vers, és mégis éreztük, hogy jó irányban szeretne tovább csábítani mindannyiunkat az élet útján.

És ez nagy eredmény, roppant eredmény. Nem tettünk rosszat, nem lettünk rosszabbak közben, de még csak keserűségünk sem nőtt. Annak, aki a lelkiismeretére hallgat, mindig igaza van. Semmi kétség: ezt a verset ilyen lelkiismeret hozta létre.

Kategória: Fórum

Denumire autor: Báthori Csaba

Látó Szépirodalmi Folyóirat